

Hans Anten

Ronald Havenaar, *Muizenhol. Nederland volgens Willem Frederik Hermans*. Amsterdam: G.A. van Oorschot 2003. 214 pagina's.

‘Hermans is een van de beste schrijvers van Nederland doordat hij een van de beste schrijvers over Nederland is.’ Met deze duidelijke stelling sluit de historicus Ronald Havenaar zijn studie af over het Nederland-beeld van Willem Frederik Hermans (1921-1995). Hermans’ ambivalente relatie tot het vaderland kreeg in vele beschouwingen de nodige aandacht, maar *Muizenhol* is de eerste publicatie waarin dit kernthema centraal staat.

Hermans was een Nederlandse schrijver die meende dat de Nederlandse literatuur weinig voorstelde. Wie in deze lastige positie verkeert, moet ervoor zorgen niet in de voetangels en klemmen van die onbelangrijkheid te vallen. In het bijzondere gehalte van zijn eigen schrijverschap zag Hermans daartoe de meest adequate strategie: ‘als je het idee hebt dat het tot dusver allemaal erg provinciaal is geweest, dan moet je over je eigen land en je eigen ideeën, alles waar je mee geboren bent en alles wat je aangeleerd is, dan moet je daarover op zo’n manier proberen te schrijven dat het niet zo provinciaal is – dat is de enige manier om eraan te ontkomen.’ (*Vrij Nederland*, 8 maart 1969) In een vijftal thematische hoofdstukken geeft Havenaar een impressie van de verschillende manieren waarop Hermans schreef over talloos veel aspecten van Nederland. Die facetten hebben betrekking op de zeden (hoofdstuk 1), de politiek (2), de taal (3), de literatuur (4) en de oorlog (5). Het zesde en laatste hoofdstuk heet ‘Muizenhol’ en bevat de conclusies ‘over enerzijds de plaats van Nederland in het literaire universum van Hermans en anderzijds de cultuurhistorische betekenis van zijn indrukken over Nederland’.

In een korte inleiding noemt Havenaar het tweetal principes dat zijn werkwijze in hoge mate bepaalt: fictionele en niet-fictionele uitspraken worden als gelijksoortig beschouwd en de chronologie speelt in de bespreking van de vijf motiefvelden een ondergeschikte rol. Ik vermoed dat het eerste uitgangspunt voor de meeste neerlandici even verrassend zal zijn als het tweede voor de meeste historici. Hoezeer men ook kan instemmen met het standpunt dat Hermans’ oeuvre de uitdrukking is van persoonlijke problematiek en dat de schrijver zich ook uitspreekt via zijn personages, voor de lezer is de waarheid van Hermans als geïnterviewde, criticus, essayist en journalist van fundamenteel andere aard dan de waarheid die uitgedragen wordt door personages in de wereld van woorden van een roman of verhaal. En ook al

vertonen de visies in de loop der tijd een grote mate van coherentie en continuïteit, de veranderingen die zich tussen 1945 – het jaar waarin Hermans zijn eerste artikelen publiceerde – en 1995 in Nederland en bij de auteur hebben voorgedaan, kunnen toch moeilijk veronachtzaamd worden.

De soms curieuze gevolgen van deze uitgangspunten zijn al in het eerste hoofdstuk goed zichtbaar. Tot de vaderlandse zeden die Hermans laakt, behoren in de jaren vijftig normen van burgerlijk fatsoen en keurigheid zoals die werden uitgedragen door de politieke en religieuze elite. In de jaren zestig gaat Hermans – allengs een gevestigd auteur – zich juist inzetten voor het soort waarden die hij voordien attaqueerde. Wanneer maatschappelijke ontwikkelingen er dan toe leiden dat de manieren informeler en de omgangsvormen lossier worden, vervult dat Hermans van royaal geventileerde weerzin. Deze omslag nu typeert Havenaar als ‘weinig consistent’, een kwalificatie die weinig recht doet aan de gewijzigde omstandigheden. Ronduit onjuist lijkt mij de wijze waarop Havenaar de libertijnse seksuele mores van de jaren zestig illustreert die Hermans’ afkeer opriepen. Zonder onderscheid geeft Havenaar, met onbedoeld humoristisch effect, enige voorbeelden van die gewraakte ‘ranzigheid en misplaatste openhartigheid’, (het citaat is een parafrase van Havenaar): kranten die op grote schaal advertenties voor ontmoetingscentra van homoseksuelen plaatsen, bekende personen die publiekelijk getuigen van de zegeningen van de seksuele bevrijding, hoogleraren die in gezelschap van elkaar en hun echtgenotes een seksclub bezoeken. Zonder nu een al te grote methodologische rigiditeit aan de dag te willen leggen, constateer ik dat de symbiose van feit en fictie aldus hilarische dimensies krijgt. Dat Havenaar bij de laatste aberratie vermeldt dat die afkomstig is uit de roman *Onder professoren*, doet daar weinig aan af.

Wie enigszins vertrouwd is met het werk van Hermans zal in de hoofdstukken over politiek, taal en literatuur vooral een inventarisatie aantreffen van bekende preoccupaties, obsessies, conflicten en affaires. Hoe vermakelijk en vooral ook treurigstemmend al die Nederlandse kwesties ook zijn die Hermans vervulden van woede en walging – bijvoorbeeld de overbevolking, de Weinreb-affaire, het conflict met de Groningse universiteit, de veroordeling tot persona non grata in Amsterdam, de gebrekkige beheersing van de moedertaal, het proces naar aanleiding van *Ik heb altijd gelijk* -, uiteindelijk stellen deze hoofdstukken toch teleur omdat Havenaar zich te veel beperkt tot een eenzijdige inventarisatie. Aangezien reflectie en interpretatie meestal ontbreken, stijgt het betoog in dit gedeelte van de studie niet uit boven een platte aaneenschakeling van veel citaten en parafrases. Zo zullen de implicaties van Hermans’ poëzie-opvatting hun betekenis zonder enige toelichting niet prijsgeven. Havenaar parafraseert de essentie van Hermans’ visie als

volgt: ‘Dichterlijke regels moeten door een origineel woordgebruik beweringen uitdrukken [sic] die nieuw lijken of zelfs zijn.’ De toevoeging dat Slauerhoff wèl en Van Ostaijen, Nijhoff en Achterberg niet of nauwelijks aan dit ‘kwaliteitscriterium’ voldoen, maakt voornoemde uitspraak er alleen maar raadselachtiger op.

Omdat Havenaar nagenoeg uitsluitend het perspectief van zijn protagonist kiest, valt het gebrek aan distantie eens te meer op. Kanttekeningen, kritische vragen en tegengeluiden blijven in deze hoofdstukken achterwege. Was Malraux nu werkelijk een charlatan? Hoe legitiem is de beschuldiging van Mulisch’ imitatiezucht? Treft Hermans geen enkele blaam in de Groninger kwestie? Is het waar dat de eerste vijftien jaar van Hermans’ schrijverschap in het teken stonden van wrok en verbittering wegens het uitblijven van erkenning? Ik beperk me tot enkele opmerkingen over de laatste vraag. Ten onrechte blijft hier onbesproken dat succes voor de jonge Hermans een verdachte categorie was. Ware of werkelijke literatuur, zo stelt hij in de jaren veertig en vijftig, is bestemd voor de happy few. En dat beoogde publiek kreeg hij ook voor zijn tegendraadse surrealistische en psychomachische teksten. Ongetwijfeld zal Hermans zich hebben kunnen vinden in wat F. Bordewijk in 1948 schreef over diens debuutroman: ‘*Conserve* is een boek voor weinigen, doch het bezit de verdienste iets anders te willen dan het in de kunst gangbare.’ Bordewijk overigens was de enige levende Nederlandse auteur aan wie Hermans zich verwant voelde. In het licht daarvan is het jammer dat Havenaar niets zegt over het fundament van hun literaire congenialiteit: het on-Nederlandse genre van het ‘realisme van de droom’.

Vanaf het moment dat Menno ter Braak in beeld komt, aan het einde van hoofdstuk 4, krijgt Havenaars verhaal gelukkig een wat afstandelijker gehalte. Nu worden wel vragen gesteld, onder meer de vraag waarom de veelvuldig geuite haat van Hermans jegens Ter Braak zulke obsessieve proporties aannam. In het vijfde hoofdstuk, over het thema oorlog, overtuigt Havenaar in zijn verklaring als hij de zelfmoord van Hermans’ enige zus, in de meidagen van 1940, relateert aan de door haar zeer bewonderde Ter Braak, die nagenoeg te zelfder tijd een eind aan zijn leven liet maken. En zo geeft Havenaar een voorschot op wat hij in het slothoofdstuk stipuleert: in Hermans’ weinig vrolijke kindertijd en jeugd ligt de bron van de haat en strijd die zijn schrijverschap zo sterk hebben gedragen.

Het is niet het personage Richard Simmillion in het verhaal ‘Dood en weggeraakt’, zoals Havenaar beweert, maar Hermans zelf die in de beschouwing ‘Gedachten over wonen in het buitenland’ uit 1978 expliciet een relatie legt tussen de traumatische miskennis in zijn jeugd, de haat jegens Nederland en literatuur als wraakoefening. ‘Als mijn ouders’, aldus Hermans, ‘wat beweeglijker waren geweest, zouden de vaderlandse eigenaardigheden die me

hinderden, me, wie weet, niet zo hebben geërgerd en meteen verlamd, zouden ze mogelijk niet naderhand een onuitputtelijke bron van literaire haat zijn geworden.’ Nederland is voor Hermans een muizenhol – de metafoor is ontleend aan een uitspraak van de duivel in de roman *Herinneringen van een engelbewaarder* – dat moet worden uitgerookt en vertrapt. Dat Hermans als authentiek bewoner van dat hol daarmee zichzelf treft, is een onmiskenbaar teken van zelfhaat. In tal van opzichten, zo laat Havenaar zien, bezondigde Hermans zich aan gedragingen die, aangetroffen bij landgenoten, slechts zijn afschuw en verzet oproepen. Zo hekelde hij Nederlanders omdat ze een neiging hebben ‘graag veel bezig te zijn met een auteur die ze au fond minachten’; het citaat is van Hermans zelf...

Muizenhol is een studie die lijdt aan een zekere oppervlakkigheid en onevenwichtigheid. Bovendien is de werkwijze gestoeld op twijfelachtige methodologische principes. Niettemin lukt het Havenaar duidelijk te maken hoe prominent de rol van het Nederland-beeld is in Hermans’ werk. De paar excursies over de cultuurhistorische betekenis van Hermans’ opvattingen over Nederland zijn daarentegen te speculatief en te vluchtig voor serieuze conclusies. De stelligheid waarmee Havenaar, onder verwijzing naar Pim Fortuyn, Hermans’ afkeer van valse profeten profetisch noemt, zou ik niet voor mijn rekening willen nemen in de wetenschap dat Hermans kort voor zijn dood al dan niet raillerend zei warme gevoelens te hebben voor de Italiaanse politicus Berlusconi: ‘Zijn haar zit altijd goed. De man is elegant, hij is altijd met smaak gekleed.’

Universiteit Utrecht

Uit: *Nederlandse letterkunde* 8 (2003), p. 275-278.